stimuleringsfonds creatieve industrie

Prachtige productie-landschappen

In de praktijk

ARO

essay

Dit essay wordt ter inspiratie aangeboden in het kader van de Open Oproep Prachtige Productielandchappen, onderdeel van het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024. Het programma biedt aan deelnemers en geïnteresseerden ook een flankerend activiteitenprogramma waarin we inhoudelijke verdieping bieden op de verschillende relevante thema's en kennisuitwisseling stimuleren. Lees meer over de activiteiten op:

stimuleringsfonds.nl/dossiers/actieprogramma-ruimtelijk-ontwerp

Tekst: Marieke Berkers

stimuleringsfonds creatieve industrie

Met de Open Oproep Prachtige Productielandschappen riep het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie coalities van partijen op om nieuwe strategische visies of ontwerpvoorstellen voor de transitie van ons productielandschap te maken. De geselecteerde teams zijn nu een klein jaar bezig. Hoe varen zij? Zijn de gevormde coalities succesvol gebleken en welke rol past ontwerpers in zo'n samenwerkingsvorm? Welke methoden zijn gekozen en welke (tussen) resultaten heeft het opgeleverd? Hoe zetten de teams ontwerpkracht en verbeelding in bij het verder brengen van kennis?

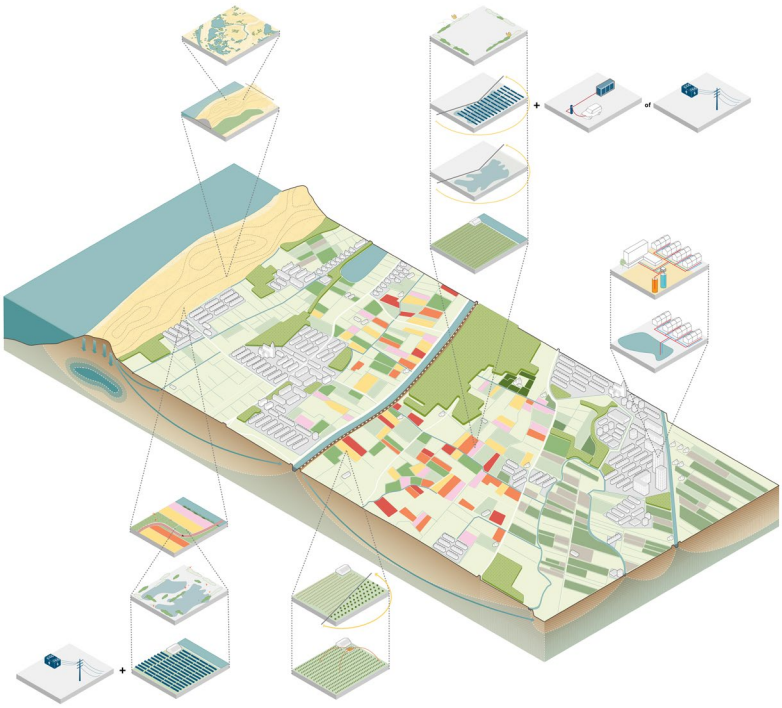

Generation Energy - Bouwstenen voor een duurzamere bollenstreek

Werken in coalities

Bij aanvang van de oproep formuleerde het Stimuleringsfonds een belangrijke conditie: ontwerpers mochten zich enkel inschrijven als ze in coalities aan opgaven zouden gaan werken. Daarbij was het de bedoeling dat ze voorbij de eigen disciplines keken. Ontwerpers moesten de boer op, op zoek naar partijen zoals gemeenten, provincies, waterschappen,natuurbeschermers,boeren, bewoners en/of energieleveranciers. Deze samenwerking met betrokkenen en belanghebbenden zorgde ervoor dat in alle projecten van meet af aan de stap richting uitvoerbaarheid onderwerp van gesprek werd. Waar projecten rondom productielandschappen nogal eens blijven steken in de voorbereidingsfase – het maken van ronkende visies of ambitiedocumenten – zit het er met belanghebbenden aan tafel niet in om als ontwerper vrijblijvend bestemmingen in te kleuren op een kaart. Een ontwikkelaar kocht een stukje grond om een zonnepark te beginnen. Een overheidsmedewerker denkt: hoe pas ik dit project in ons beleids- of financieringsproces? Een boer wil weten: wat is mijn perspectief als ik mijn akkers niet meer kan benutten? En een ontwerper is be-

zig met de vraag: hoe komt Nederland eruit te zien? Door de coalitievorm kreeg de ontwerper er juist vragen bij: kunnen we ervoor zorgen dat alle belanghebbenden worden voorzien van een toekomstperspectief bij het vormgeven van de transitie van productielandschappen en hoe kan zo'n perspectief eruitzien? Wat betekent de vraag van de boer ruimtelijk? Kan hij overstappen op andere teelten? Misschien wel teelten die geen voedsel, maar bouwmaterialen opleveren, zoals Studio Makkink & Bey voorstelt in hun project in de Noordoostpolder. Kan een zonnepark een plek krijgen op tijdelijk onbenutte landbouwgrond en kun je hiermee slim dubbelgebruik organiseren?

Haperingen in de aanvangsronde

Het werken in coalities zorgde bij verschillende teams voor haperingen in de werkprocessen. Een boer die in eerste instantie enthousiast was mee na te denken over nieuwe teelten voor de bouwindustrie, zoals hennep of stro, bleek op dag één al murw geslagen. Hij had al veel innovatieve oplossingen bedacht, maar werd keer op keer door de overheid dwars gezeten als hij ze een stap verder richting uitvoering wilde brengen. Zoals zo vaak loopt regelgeving achter op innovatie. Rampzalig als je boer bent en de beschikking hebt over beperkte budgetten. Landschapsarchitecten Anne Nieuwenhuijs en Mirte van Laarhoven wisten NETICS, expert op het gebied van hergebruik en bouwen met baggerspecie, te strikken als innovatieve coalitiepartij om in een project na te denken over gebruik van bagger – normaliter gezien als afval – als grondstof. Een mooie stap om het productieproces circulair te maken en de landschappen waar de bagger in verdwijnt van kwaliteit en leven te voorzien. De baggeraars zijn gegrepen door het enthousiasme van de landschapsarchitecten die in ateliers met de bagger aan het kleien sloegen en het materiaal zo leerden kennen. Bagger zit vol leven, ontdekte het tweetal, er kan van alles in groeien. Er ontstond een gemeenschappelijke liefde voor slib. Maar hoezeer de baggeraars het proces ook vol nieuwsgierigheid volgden, ze zaten ook gevangen in het starre systeem van de baggerbedrijfsvoering. Baggeren is enkel winstgevend als het op grote schaal en globaal plaatsvindt. Het materieel dat voor baggeren nodig is, denk aan schepen

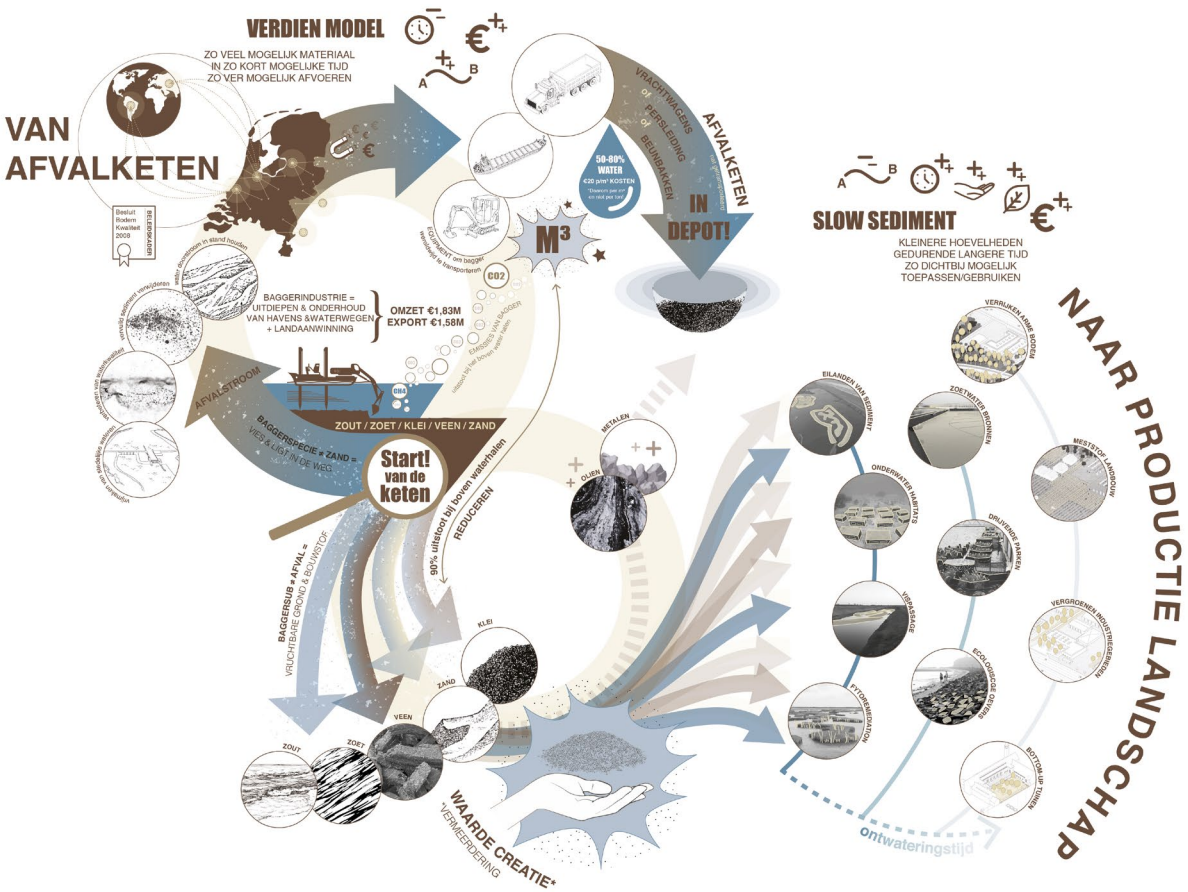

Deltascapes & Living Landscapes i.s.m. NETICS – Van afvalketen naar productlandschap

en zuigers, is simpelweg te prijzig om baggeren op kleine schaal en via een ander productieprocedé winstgevend te maken. In de Excelsheets van de baggeraars was voor circulariteit geen plek. Het zorgde ervoor dat de ontwerpers hun doelstellingen moesten aanpassen, waarover later meer. In andere projecten bleken de gemeenteraadsverkiezingen de ambitie om samen snel stappen voorwaarts te maken in de weg te zitten. Ontwerpers kregen een poosje geen gehoor. De vorming van colleges had voorrang op het samenwerken aan en in coalities.

Laarzen aan, de boer op

Verschillende projecten kozen de methodiek van het atelier, een werkvorm om gemodereerd met verschillende partijen in gesprek te gaan. Zo'n werkvorm bleek vooral functioneel als er nog een stapje aan vooraf ging: die van het informele keukentafelgesprek. Landschapsarchitect Peter de Ruyter onderzoekt met project Waardenverkaveling Binnenwaard in de Alblasserwaard of een kleinschalige herverkaveling een passend instrument kan zijn om de opgaven in het landelijk gebied in samenhang te benaderen, gebaseerd op een toekomstbestendig bodem- en watersysteem. Hij merkte dat de samenwerking met boeren pas goed op stoom kwam nadat er eerst gewerkt was aan het ontwikkelen van gedeeld vertrouwen. Dat kost tijd. Na vele kopjes koffies en struinpartijen met de laarzen aan over het erf leer je elkaars intenties kennen. Het maakt niet uit dat iedereen een eigen perspectief op het landschap en de opgaven die spelen heeft, maar het is wel belangrijk dat je goed naar elkaar luistert. Wat daarbij ook hielp, was het maken van een filmpje waarin de verschillende betrokkenen gehoord werden en hun verhaal mochten vertellen. Belangrijk daarbij was te werken met een lokale filmmaker. Wederom werd de auto het erf op gedraaid, deze keer om op locatie te filmen. De gesprekken met de verschillende boeren maken duidelijk dat er geen sprake is van één boerenbelang, maar van vele. De ene boer wil groeien, de andere ziet een overstap naar andere teeltvormen zitten, een derde wil op termijn stoppen bij gebrek aan opvolging en een vierde wil zijn bedrijfsvoering best veranderen, maar kan dat niet binnen bestaande financieringsmodellen.

Een plan dat werkt

Een aantal ontwerpers dat te maken had met tegenslag stelde teleurgesteld de doelstellingen bij. Neem de ontwerpers Karlijn Besse en Stefanie Tseggai van Other Spheres, die dapper naar de haven van Amsterdam togen om daar bedrijven en huurders van grond te verleiden om via fytotechnologie – het gebruik van specifieke vegetatie om de relevante vervuilende stoffen te onttrekken aan de bodem – hun vervuilde grond te zuiveren. Ondanks de energie die de ontwerpers staken in het benaderen van stakeholders bleek slechts één partij geïnteresseerd in verder praten over fytotechnologie. Biodiversiteit bleek een onderwerp dat wel toegankelijker was. Daar haakten bedrijven wel op aan en dus ging het team daarmee aan de slag. Het vergat daarmee welhaast dat het waarom achter de afwijzingen van fytotechnologie een interessante set data oplevert. Het experiment liep

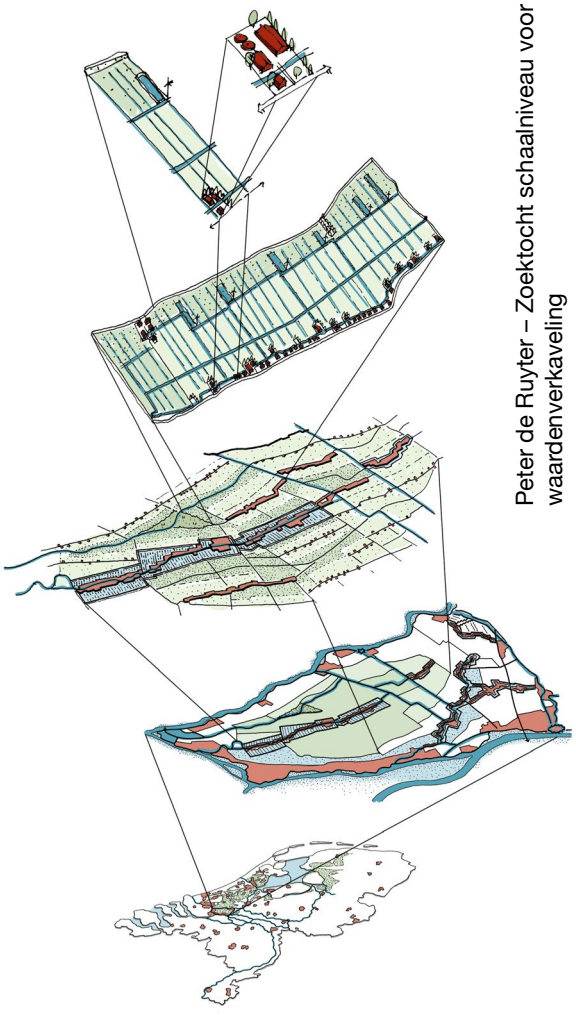

Peter de Ruyter – Zoektocht schaalniveau voor waardenverkaveling

anders dan gedacht of gehoopt, maar was daarmee niet minder geslaagd. Na het initiële besluit om de nadruk minder op fytotechnologie te leggen, omdat de havenbedrijven daar niet mee aan de slag wilden, ging het team nadenken hoe elders in het havengebied te experimenteren met de techniek. Met de gemeente die eigenaar is van de publieke ruimte en partner in het project. Juist deze notie, dat je van mislukkingen een hoop kunt leren, was het startpunt voor het voorstel van SMARTLAND landschapsarchitecten. Voor hun project Nieuwe Kansen voor de Oude IJssel verzamelen de ontwerpers een vijftal plannen die eerder gemaakt werden voor nieuwe productielandschappen. Waarom zijn deze projecten stilgevallen? Het zoeken naar antwoorden op deze vraag levert bruikbare inzichten op over hoe plannen wél succesvol uit te voeren en de gewenste verandering te bereiken. Met een aantal coalitiepartners is de vraagstelling verdiept, het lokale netwerk onderzocht en beschreven en zijn gesprekken in de regio gevoerd met gemeentes, het waterschap en agrariërs. SMARTLAND agendeert hiermee een belangrijke stap in de planvorming waarvoor vaak geen tijd en geld beschikbaar is: reflecteren op wat elders misging als basis om nu verder te komen. Daarbij is het voor de vakwereld van groot belang dat de opgedane kennis niet alleen wordt vertaald in de vorm van een nieuwe strategie voor het gebied, maar ook als kennisdocument om te leren wat van een plan 'een plan dat werkt' maakt.

Met het verleden vooruit!

Terugkijken is om andere redenen ook van belang bij het ontwerpen aan productielandschappen. De kwesties die spelen zijn erg complex. Vaak kent een gebied een heel verleden van plannenmakerij. Er is veel kennis vergaard, maar niet altijd beschikbaar. Kennis delen is noodzakelijk om erop door te kunnen bouwen, zowel wat inhoud als methodiek betreft. Wanneer we het als vakwereld niet goed op orde krijgen dat kennis op elkaar doorbouwt, lopen we het gevaar dat enthousiaste coalitiepartners in het vervolg het pionieren beu worden. Kijk naar de boer die ik aan het begin van dit artikel aanhaalde. Ook bestaan voor vele regio's al visie- en ambitiedocumenten, zijn verkenningen gedaan en is ontwerpend onderzoek beschikbaar. Aan ontwerpteams de vraag wat daaraan toe te voegen. Een veelgehoord verzoek vanuit de vakwereld is nu vooral de stap naar uitvoerbaarheid te testen. Het Stimuleringsfonds draagt hier met de oproep een steentje aan bij. Het team Werkend Landschap bedacht met project Mei it ferline foarút een methodiek waarbij kennisopbouw onderdeel van hun werkwijze werd. Samenwerkend met stakeholders zoals Staatsbosbeheer, Landschapsbeheer Friesland, De Friese Milieufederatie en It Fryske Gea voegden de ontwerpers gedane onderzoeken naar de negen karakteristieke Friese oerlandschappen samen in een landschapsmatrix. Vervolgens brachten ze het bestaande beleidsveld en de actoren in beeld die van belang zijn bij het ontwikkelen

Other Spheres – Havengebied

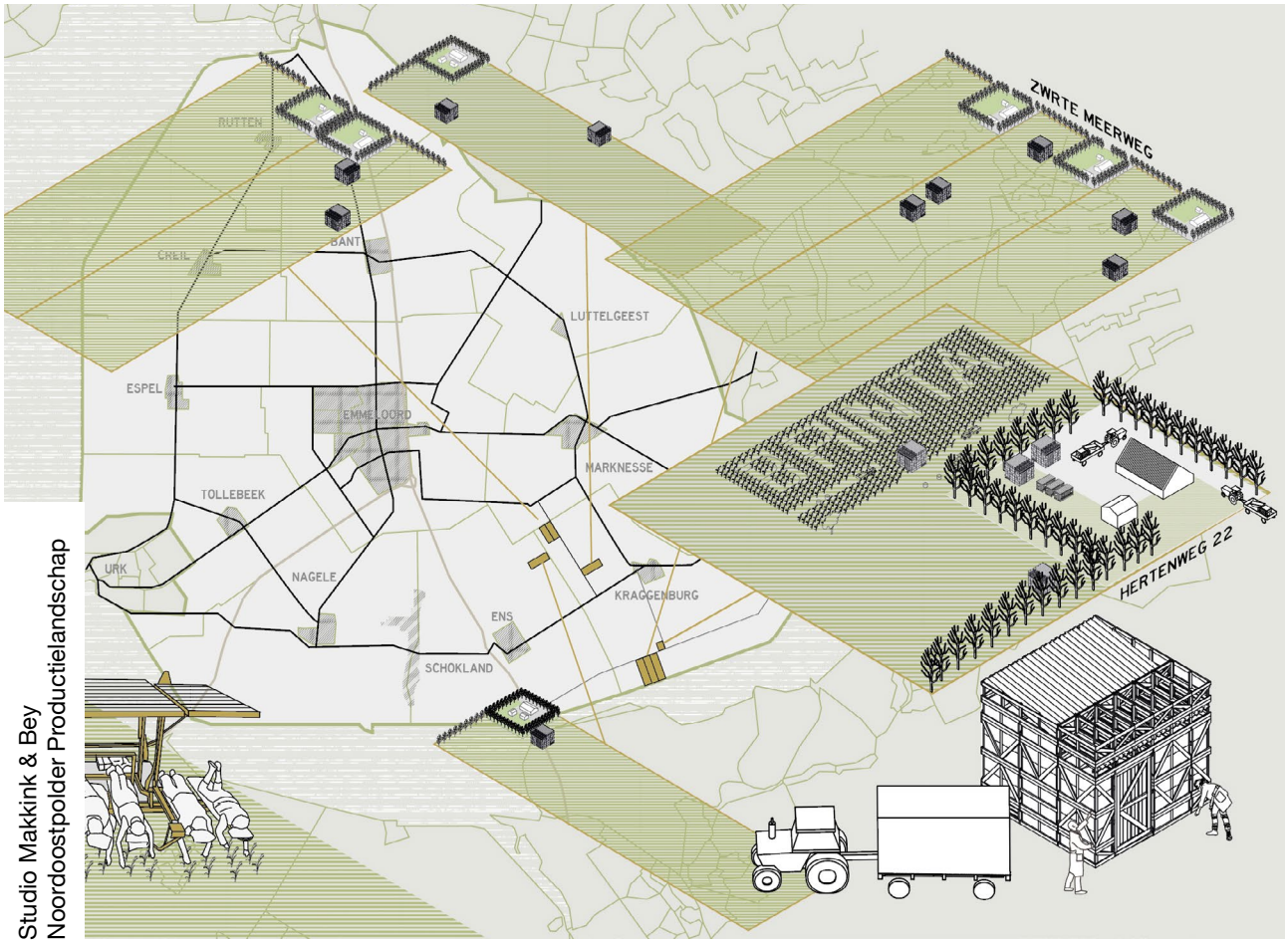

Studio Makkink & Bey
Noordoostpolder Productielandschap

van productielandschappen. De stap naar ontwerpwerk laat zien wat er gebeurt wanneer je kennis en kaders uit beleidsvisies en beschikbare historische kennis ruimtelijk vertaalt.

De goede voorouder

Het werken in coalities is om nog een reden van groot belang. Het laat prachtig zien wat de meerwaarde is van ontwerpwerk en de rol van ontwerpers bij het nadenken over productielandschappen van morgen. Vaak is de rol van ontwerpers al een bijzondere, omdat zij zelf vaak geen direct belang hebben in de transitie van de productielandschappen waar zij aan werken. Ze zijn veelal geen grondeigenaar,producent, bestuurder of bewoner van die gebieden. Daardoor zijn ze de uitgelezen partij om een stem te geven aan belangen die veelal geen vertegenwoordiger hebben. Bijvoorbeeld de stem van de volgende generatie. Filosoof Roman Krznaric laat ons met zijn boek De Goede Voorouder nadenken over de langere termijn. Welke wereld willen we achterlaten voor de kinderen van de kinderen van onze kinderen? Neem de havenbedrijven die weinig aandacht hebben voor een project waarbij het reinigen van vervuilde grond centraal staat. Grote kans dat hun nee een gevolg is van een bedrijfsvoering die niet verder vooruitkijkt dan 25 jaar. Een ontwerper is in staat verder uit te zoomen. Door te duiken in de verre toekomst kunnen de gevolgen van onze hedendaagse keuzes voor de volgende generatie in beeld gebracht worden. Het vormgeven aan productielandschappen van de toekomst vraagt om een stap voorwaarts van iedereen. We moeten allemaal veranderen, omdat we allemaal onderdeel zijn van de systemen die we vormden in de afgelopen decennia. Daarom is het samen, in coalities werken aan opgaven zo'n belangrijke zaak. Om te veranderen is het nodig je bewust te worden van elkaars rol binnen de systemen. Een ander belang dat ontwerpers kunnen vertegenwoordigen is, bijvoorbeeld, dat van een gezonde leefomgeving of van ruimtelijke kwaliteit. Daarvoor is het belangrijk een partij aan tafel te hebben die door de grenzen van de belanghebbenden heen kan prikken en de anderen kan wijzen op een gedeelde

verantwoordelijkheid. Neem het ecologisch en klimatologisch watersysteem waarnaar Nienhuis Landschapsarchitectuur met project 'De hoofdige boer' op zoek is: nieuwe systemen die nodig zijn om ervoor te zorgen dat gebiedseigen zoetwater vastgehouden wordt en vernatting van de bodem plaatsvindt. Iemand mag eigenaar zijn van een bepaald perceel, maar de gezondheid van die grond en van het water dat erdoorheen stroomt gaat een grotere groep mensen aan. Door het als een gedeeld belang binnen de coalities te bespreken, komt de opgave op tafel om na te denken over een andere lucratieve bedrijfsvoering of zelfs verplaatsing van boeren in een gebied.

Ontwerpen aan samenhang

De ontwerper kan ervoor zorgen dat er, ondanks de vele perspectieven en initiatieven die in een gebied leven, ruimtelijk ook samenhang tussen projecten ontstaat. Een gemeente of provincie als hoeder van het collectieve belang kan daarbij optreden als bondgenoot. Maar overheidspartijen hebben, als opdrachtgever, vaak ook belangen of kunnen beperkt vrijdenken, omdat ze moeilijk loskomen van denken binnen vastgestelde beleidskaders. Met zo'n focus is LAOS Landschapsarchitecten in het gebied Eems-Dollard aan de slag gegaan. In deze regio moeten zoveel opgaven een plek krijgen – denk aan klimaatverandering, energietransitie, verduurzaming van de landbouw, waterhuishouding en biodiversiteit – dat het gevaar dreigt dat het landschap zal overlopen van functies. Het vergt ontwerpkracht om opgaven zo met elkaar te verbinden dat functies elkaar niet in de weg zitten, maar elkaar versterken. LAOS bouwt voort op een project van de provincie Groningen en het waterschap Noorderzijlvest die samen een nieuw type dijk ontwikkelden, de Dubbele Dijk. Deze dijk is een samenstel van een ho-

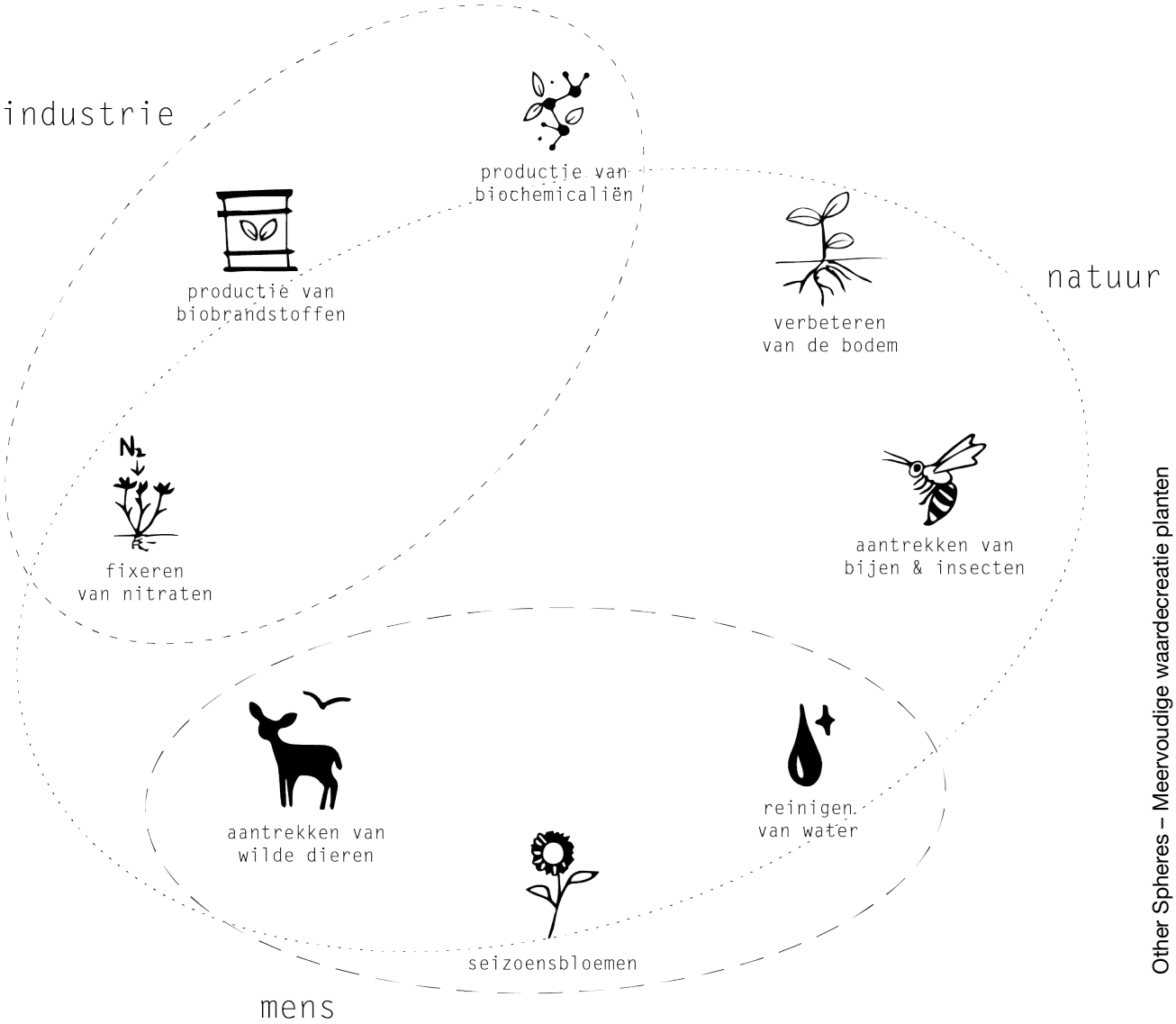

Other Spheres – Meervoudige waardecreatie planten

gere dijk aan de waterkant en een lagere dijk landinwaarts. Het bureau onderzoekt hoe die dijk meer kan zijn dan deel van de dijkversterking Eemshaven-Delfzijl. Samen met partijen die nodig zijn voor het realiseren van mogelijke activiteiten in het Dubbele Dijk, zoals een garnalenkweker, een zeewierkweker en een ontwikkelaar van duurzame energieopwekking, onderzoeken ze de mogelijkheden om een landschapsinclusieve aanpak van garnalenkweek, zeewierkweek en zonnepanelen op zo'n wijze te realiseren dat dit programma de ecologische en recreatieve kwaliteiten van het gebied vergroot. Ook het ontwerp- en adviesbureau Generation. Energy onderzoekt de mogelijkheden van het verbinden van opgaven. Het bureau richt zich met het project Met Nieuwe Energie voor de Bollenstreek op de energie- en landbouwtransitie in de Zuid-Hollandse Bollenstreek. In dit landschap spelen thema's zoals verzilting en afname van biodiversiteit. Tegelijkertijd is er behoefte aan schone energie. Hoe al die opgaven een plek te geven zonder dat het unieke landschap zijn kwaliteiten verliest? Het team stelde dat een focus op de grotere schaal nodig is om functies gekoppeld onder te brengen. Dat wordt pas zichtbaar als je de uitvoering van projecten in ogenschouw neemt, een stap verder dan de mooie visies die nu op lokale schaal gemaakt worden. Ontwerpers kunnen zorgen voor producten die de grotere schaal in beeld brengen, zoals kaartmateriaal dat op de juiste schaal projecten in één beeld bij elkaar brengt.

Impact

Met dergelijke producten kunnen ontwerpteams snel helder maken wat waar past en waarom, of plekken aanwijzen waar slim dubbelgebruik potentie heeft. De coalitiepartners zorgen voor de inbreng van hun specifieke kennis, maar helpen ook bij het vormen van draagvlak voor bepaalde oplossingsrichtingen. Omdat er meer expertise aan tafel zit dan enkel ontwerpers, kunnen ook aanzetten gedaan worden voor nieuwe financieringsvormen, bijvoorbeeld een gebiedsbank waarin budget komt om partijen die door keuzes getroffen worden te compenseren. Zo ontstaan projectvoorstellen waarmee daadwerkelijk ruimtelijk gepi-onierd kan worden. Veel projecten hebben daardoor werkelijk impact. Ook de projecten overigens, waarbij doelstellingen moesten worden aangepast. Neem Baken van Slib van Van Laarhoven en Nieuwenhuijs. De baggeraars zitten vast in de rekenmethoden die de sector hanteert. Als ontwerper kun je met het maken van diagrammen die werkelijkheid in één oogopslag zichtbaar maken, bijvoorbeeld in de vorm van een *infographic*. Het project zal de baggerketen niet doen breken, maar met het ontwerpen van verbeeldingen die voor een breed publiek leesbaar en begrijpelijk zijn, kan het de publieke opinie over de potentiële waarde van afval in een op 'na gebruik weggooien' gerichte maatschappij doen kantelen. Niet voor niets neemt het tweetal de tijd om na te denken hoe het materiaal bagger zo te tonen – flink ingezoomd op de prachtige kleuren en structuren – dat iedereen de schoonheid ervan zal ervaren. Daarmee valt op cultureel niveau veel impact te verwezenlijken.